

Jürgen Moltmann.

Ὁ εἰσηγητὴς τῆς «Θεολογίας τῆς Ἐλπίδας»
καὶ ὁ θεολόγος τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας»*

ΧΡΗΣΤΟΥ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ**

Στόχοι τοῦ Σεμιναρίου Ὁρθοδόξου Ἐρμηνευτικῆς Θεολογίας (Σ.Ο.
Ε.Θ.)

Γιὰ πέμπτο ἤδη χρόνο ἀναδεικνύεται ὁ Διεθνῆς χαρακτήρας τοῦ Σεμιναρίου μας, πού σκοπὸ ἔχει νὰ φέροι σὲ ἐπαφὴ τοὺς Καθηγητές, καθὼς ἐπίσης καὶ τοὺς Μεταπτυχιακοὺς φοιτητὲς καὶ τοὺς ἐκπονοῦντας Διδακτορικὲς Διατριβές, τοῦ Τομέα Ἁγίας Γραφῆς καὶ Πατερικῆς Γραμματείας τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., μὲ διακεκριμένους ἐπιστήμονες ἀπὸ τὸν ἑλλαδικὸ καὶ τὸν διεθνῆ χῶρο, τόσο ἀπὸ τὴν Εὐρώπη ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερική. Πιστεύω ὅτι μέσα ἀπὸ ἓνα τέτοιο διάλογο ὑπερβαίνεται ἡ ἐσωστρέφεια τῶν Ἑλληνικῶν Πανεπιστημίων καὶ τῶν Τμημάτων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καὶ ἀναπτύσσεται ἓνας διάλογος σὲ πανελλαδικὸ καὶ διεθνῆ ἐπίπεδο. Ἔτσι παρουσιάζονται ἀπὸ τὴ μία οἱ τάσεις τῶν θεολογικῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν βιβλικῶν, πατερικῶν καὶ θρησκευτολογικῶν σπουδῶν στὰ διάφορα Πανεπιστήμια τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὸν διάλογο διερευνῶνται οἱ θεολογικὲς ἀπόψεις τῶν Προτεσταντῶν καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν βιβλικῶν θεολόγων καὶ ἀναδεικνύονται ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐρμηνευτικὴ παράδοση, τὴν ὁποία ἐκπροσωποῦμε οἱ ὀρθόδοξοι ἐρμηνευτὲς στὸν ἑλληνικὸ καὶ παγκόσμιο χῶρο τῆς οἰκουμενικῆς Ὁρθοδοξίας.

* Ἡ παρουσίαση τοῦ J. Moltmann πραγματοποιήθηκε στὶς 25 Νοεμβρίου 2010, στὸ Δ' Ἀμφιθέατρο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., στὸ πλαίσιο τοῦ «Σεμιναρίου Ὁρθοδόξου Ἐρμηνευτικῆς Θεολογίας» πού διοργανώνει ὁ Τομέας Ἁγίας Γραφῆς καὶ Πατερικῆς Γραμματείας τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

** Ὁ Χρήστος Κ. Οἰκονόμου εἶναι Καθηγητὴς καὶ Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Είναι λογική πραγματικότητα τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπροϋπόθετη θεολογία. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ θεολογία ἢ βιβλικὴ ἐρμηνευτικὴ ἔξω ἀπὸ τὸ διομολογιακὸ καὶ διορθόδοξο πλαίσιο μελέτης καὶ ἔρευνας, τόσο τῶν βιβλικῶν κειμένων ὅσο καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, ἔξω δηλ. ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς κάθε θεολογικῆς, ἐκκλησιαστικῆς, ὁμολογιακῆς τάσης καὶ κατάστασης. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένος ὁ διάλογος τὸν ὁποῖο καθιερώσαμε γιὰ πέμπτο χρόνο στὸ Τμήμα μας, γιὰ νὰ ἀναδείξουμε τὴν Ὁρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ παράδοση διαλεγομένη διομολογιακά, διορθόδοξα καὶ διαθηρησιακά. Ἐξάλλου αὐτὸ ἦταν τὸ πνεῦμα τοῦ ἴδιου τοῦ θεμελιωτῆ τῆς πίστεώς μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, σ' αὐτὸ στοχεύει ἡ παύλεια θεολογία καὶ σ' αὐτὸ ἐστιάζει τὴν προσοχὴ τῆς ἡ πατερικῆ θεολογία διαχρονικά.

Τὸ Σεμινάριο Ὁρθόδοξου Ἐρμηνευτικῆς Θεολογίας εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν Βιβλικῶν Σπουδῶν, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, καὶ τῶν Πατερικῶν Σπουδῶν, ἀπὸ τὴν σκοπιὰ πὺν ἀφορᾶ στὴν ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐπίσης τῶν Θρησκευτολογικῶν Σπουδῶν ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς συμβολῆς καὶ τῆς κατανόησης τῶν θρησκείο-ἱστορικῶν δεδομένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς σπουδῆς τῶν γλωσσῶν, Ἑλληνικῶν, Λατινικῶν καὶ Ἑβραϊκῶν, τοῦ Τομέα Ἁγίας Γραφῆς καὶ Πατερικῆς Γραμματείας.

Τὸν ἐπόμενο χρόνο (2011-2012) τὸ Σ.Ο.Ε.Θ. θὰ ἐστιάζει τὴν προσοχὴ του σ' ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον θέμα: «Ἁγία Γραφή καὶ Ἱερά κείμενα τῶν Μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν (Χριστιανισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Μουσουλμανισμοῦ). Ἀλληλεπιδράσεις καὶ διαφορές». Θὰ κληθοῦν οἱ σπουδαιότεροι θεολόγοι ἀπὸ πανεπιστήμια τῆς Ἑλλάδας, τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ Ἰσραὴλ νὰ διαλεχθοῦμε γιὰ τὴ σχέση καὶ τὶς ἀλληλεπιδράσεις τῶν ἱερῶν μας κειμένων καὶ νὰ ἐπισημάνουμε τὶς κοινωνικὲς τοὺς προεκτάσεις. Θέλω στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ διευκρινίσω ὅτι πρόκειται γιὰ καθαρὴ διεπιστημονικὴ διεργασία πὺν ἐντάσσεται στὸ σχεδιασμὸ τῆς ἀναμόρφωσης τοῦ Προγράμματος Σπουδῶν τοῦ Τμήματός μας καὶ ὄχι γιὰ συγκρητιστικὲς τάσεις, πὺν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ δηλωμένη Ὁρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ μας παράδοση. Ἔτσι, πιστεύω, ἀναδεικνύεται στὸν σύγχρονο κόσμῳ σ' ἓνα πανελλήνιο καὶ διεθνὲς ἐπίπεδο ἡ ἀξία καὶ ἡ συμβολὴ τῆς ὀρθόδοξης ἐρμηνευτικῆς παράδοσης στὸ παρελθόν, στὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῶν Βιβλικῶν καὶ Πατερικῶν σπουδῶν.

Στὸ τέλος τῆς φετινῆς πέμπτῆς χρονιάς λειτουργίας τοῦ Σ.Ο.Ε.Θ. ὁ Τομέας ἀποφάσισε τὴ δημοσίευση ὄλων τῶν ὀμιλιῶν, πὺν θὰ εἶναι γύρω στὶς πενήντα (50), στὰ ἑλληνικά καὶ τὰ ἀγγλικά μαζί, γιὰ νὰ γίνεῖ γνωστὸ τὸ ἔργο πὺν ἐπιτελεῖται καὶ νὰ ἐμπλουτιστεῖ ἡ Βιβλικὴ Βιβλιογραφία μὲ πρωτότυπες καὶ ἐνδιαφέρουσες μελέτες, στὴ σειρά τοῦ Τμήματός μας «Βιβλικὲς Μελέτες».

Εἶναι μεγάλη τιμὴ καὶ χαρὰ μου πὺν ὡς Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Διευθυντῆς τοῦ Σεμιναρίου, ἔχω τὸ προνόμιο σήμε-

ρα στη Θεσσαλονίκη, στα πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Σεμιναρίου Ὁρθόδοξου Ἑρμηνευτικῆς Θεολογίας (Σ.Ο.Ε.Θ.), τοῦ Τομέα Ἁγίας Γραφῆς καὶ Πατερικῆς Γραμματείας, νὰ ὑποδέχομαι καὶ νὰ παρουσιάσω μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες θεολογικὲς προσωπικότητες τοῦ 20οῦ καὶ 21ου αἰώνα, τὸν διάσημο Καθηγητὴ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τῆς Τυβίγγης Jürgen Moltmann. Ὁ Moltmann σφράγισε μὲ τὴ θεολογικὴ του δεινότητα τὸν θεολογικὸν διάλογο τοῦ αἰώνα μας μὲ τὴ νέα θεωρία τῆς «Θεολογίας τῆς Ἐλπίδας» καὶ τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας».

1. Ἐσχατολογία τοῦ 20οῦ αἰώνα

Μία ἀπὸ τὶς βασικὲς πτυχὲς τῆς θεολογίας τοῦ 20οῦ αἰώνα στὴ Δυτικὴ θεολογία ἦταν ἡ ἔμφαση στὸν ἐσχατολογικὸ χαρακτήρα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐσχατολογία στὸν Προτεσταντικὸ κόσμο εἶχε περιοριστεῖ σὲ μιὰ διδασκαλία περὶ τῶν ἐσχάτων, στὸ συστηματικὸ κλάδο τῆς Θεολογίας, ἐν εἶδει παραρτήματος τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ἀληθειῶν.

Στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα πρῶτα ὁ Johannes Weiss καὶ ἔπειτα ὁ Albert Schweitzer μὲ τὴν «ἔρευνα τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ», ἀντικατέστησαν τὸν «ἠθικὸ Ἰησοῦ», ὡς ἐκφραστὴ τοῦ μηνύματος τῆς ἀγάπης, τῆς φιλελεύθερης θεολογίας, μὲ τὸν «ἐσχατολογικὸ Ἰησοῦ», ὁ ὁποῖος κήρυξε τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς κατάσταση μελλοντικὴ καὶ ὑπερκόσμου. Τὰ ἔργα τῶν δύο παραπάνω ἐρευνητῶν μεταφράστηκαν στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν «Ἄρτο Ζωῆς», μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἀείμνηστου Καθηγητῆ τῆς Καινῆς Διαθήκης Σάββα Ἀγουρίδη¹.

Ὁ Schweitzer μὲ τὴ «συνεπῆ ἐσχατολογία» ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐσχατολογικός, γιατί ἐξῆσε προσδοκῶντας τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ τὸν ἐρχομὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι πειστικός, ὅπως ὁ Ἰησοῦς τῆς φιλελεύθερης θεολογίας. Ἔτσι ἡ «συνεπῆς ἐσχατολογία» τοῦ Schweitzer ἐπέβαλε τὴν

1. Βλ. J. WEISS, *Ὁ ἀρχέγονος Χριστιανισμός. Ἡ ἱστορία τῆς περιόδου 30-150 μ.Χ.*, Ἀθήνα 2001 καὶ AL. SCHWEITZER, *Ἱστορία τῆς ἔρευνας τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ*, Ἀθήνα 1982. Στὸν ὀρθόδοξο χώρο μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ ἀσχολήθηκαν: ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ Γ., *Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον*, ἐν Ἀθήναις 1954. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ Π., *Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ*, Ἀθήνα 1958. ΠΑΝ. ΧΡ. ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ συγχρόνῳ ἑρμηνευτικῇ τῆς Κ.Δ., ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θεολογίας Κυρίου τοῦ Ἀλεξάνδρειας*, Ἀθήνα 1975. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩ., *Ὁ προφήτης ἀπὸ Ναζαρέτ. Ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ μελέτη τῆς περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰκόνας τῶν Εὐαγγελίων*, Ἀθήνα 1973. ΠΑΤΡΩΝΟΣ Γ., *Ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἰησοῦ. Ἀπὸ τὴ φάτνη ὡς τὸν κενὸ τάφο*, Ἀθήνα 1997. ΡΑΜΦΟΣ ΣΤ., *Τὸ μυστικὸ τοῦ Ἰησοῦ*, Ἀθήνα 2006. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩ., «Ἡ ἔρευνα τοῦ "ἱστορικοῦ Ἰησοῦ" στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία», *Θεολογία* 81(2010), τεύχ. 3 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος) 19-27.

έσχατολογική διάσταση του Χριστιανισμού, αντίθετα με την «παροντική έσχατολογία» που κινείται στην έσχατολογία του παρόντος. Αυτή ή έσχατολογία εκφράζεται τόσο στή «διαλεκτική θεολογία» του Karl Barth, όσο και στην «ύπαρξιστική θεολογία» του Rudolf Bultmann. Έπανασύνδεση τής έσχατολογίας με την ιστορία, «ίστορία τής σωτηρίας» έχουμε στον O. Cullmann, H. Conzelmann και παράλληλα στον W. Pannenberg την «ἀποκάλυψη ως ιστορία».

2. J. Moltmann και «Θεολογία τής Έλπίδας»

Ό J. Moltmann παρουσιάζει μία νέα θεώρηση τής έσχατολογικής θεολογίας, ως «ίστορικής έσχατολογίας», ως διδασκαλία τής έλπίδας και τής πρακτικής τής έλπίδας. Το 1964 ο ευαγγελικός θεολόγος και Καθηγητής τής Συστηματικής Θεολογίας τής Βόννης έξέδωσε το έργο του με τίτλο «Θεολογία τής έλπίδας»². Η έσχατολογική θεολογία παρουσιάζεται ως θεολογία τής έλπίδας, με το θεολογικό αξίωμα του πρωτείου τής έλπίδας, στα πλαίσια μιᾶς έσχατολογικής χριστολογίας και μιᾶς μεσσιανικής έκκλησιολογίας: «στή χριστιανική ζωή ή προτεραιότητα ἀνήκει στην πίστη, ἀλλά το πρωτείο στην έλπίδα», τονίζει ο Γερμανός Καθηγητής.

Ό Moltmann γίνεται Καθηγητής στην περίφημη Θεολογική Σχολή τής Τυβίγγης το 1967 και συνεχίζει ως μέλος τής Μεταρρυθμισμένης Έκκλησίας τή θεμελίωση τής θεωρίας του περι τοῦ πρωτείου τής έλπίδας. Η έλπίδα εἶναι έλπίδα τής πίστεως, και ὄχι ἀντίστροφα· πρώτα έρχεται φυσικά ή πίστη, στον καλβινιστή προτεστάντη θεολόγο και μετά ή έλπίδα, ή πίστη δηλ. πρέπει να έξελιχθεί σε έλπίδα.

Η έσχατολογική χριστολογία του Moltmann ξεκινᾶ ἀπό την Παλαιά Διαθήκη, ὅπου ὑπάρχει ή έμπειρία επαγγελιών, προσδοκιῶν και έλπίδων. Στους προφήτες έχουμε σαφῶς, κατὰ τὸν Moltmann, έμπειρία έσχατολογικής έλπίδας. Συνεπῶς ή έμφαση στον Ἰουδαϊσμό δὲν βρίσκεται στις θεοφάνειες, ἀλλά στις επαγγελίες του Θεοῦ. Ὡστόσο, μπορούμε να προσθέσουμε, ὅτι στον Χριστιανισμό θεοφάνειες και επαγγελίες εἶναι δύο ὄψεις του ίδιου νομίσματος για την θεολογία του ἄσαρκου Λόγου. Η ἀποκάλυψη έχει χαρακτήρα επαγγελίας ή ὅποια ἀνοίγει νέους ιστορικούς και έσχατολογικούς ὀρίζοντες. Η επαγγελία, κατὰ τὸν Moltmann, ἀποκτᾶ έσχατολογικό χαρακτήρα ὅταν έχει παγκόσμια προοπτική: «Η παγκοσμιοποίηση τής επαγγελίας, τονίζει ὁ Moltmann, βρίσκει το δικό της έσχατο στην επαγγελία τής κυριαρχίας του Γιαχβὲ πάνω σε ὅλους τούς λαούς. Η έντατικοποίηση τής

2. *Theologie der Hoffnung*, Βόννη 1964, Μόναχο ¹²1985.

ἐπαγγελίας κινεῖται πρὸς τὴν ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα μέσω τῆς ἀπόρριψης τοῦ θανάτου»³. Συνεπῶς ἡ χριστιανικὴ ἐσχατολογία ὡς προϊὸν τοῦ Πάσχα εἶναι οὐσιαστικὰ χριστολογία μὲ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ⁴. Ἔτσι στὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ βρῖσκεται ἡ προοπτικὴ τοῦ μέλλοντος τῆς ἀνθρωπότητος.

Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀρχὴ ὁ Moltmann ὑποστηρίζει ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότητα κινεῖται στὴ Μεσσιανικὴ ἐκκλησιολογία καὶ συνέπεια τῆς ἐπαγγελίας εἶναι ἡ ἱεραποστολή, ὡς ἔκφραση τῆς ἀγάπης τῆς χριστιανικῆς κοινότητας γιὰ τὸν κόσμο. Ὁ Χριστιανισμὸς χάνει τὸν ρόλο τῆς «θρησκείας τῆς κοινωνίας», πού εἶχε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα καὶ κατὰ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ὡς τὴν Β΄ Βατικάνεια Σύνοδο. Ἐξάλλου ὁ ρόλος αὐτὸς τῆς Ἐκκλησίας ὡς «θρησκείας τῆς κοινωνίας», ὑποστηρίζει ὁ Moltmann, δὲν περιέχεται στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν κοινωνία πού θέλει ἡ Ἐκκλησία νὰ ἔχει θεσμικὸ ρόλο. Ἡ χριστιανικὴ κοινότητα ζεῖ μὲ μία ἐπαγγελία πού ἀνοίγει ἕναν ὀρίζοντα ἐλπίδας γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα: «ὑπηρετεῖ τὴν ἐπερχόμενη σωτηρία τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Moltmann, καὶ εἶναι σὰν ἕνα βέλος πού ἐκτοξεύεται στὸν κόσμο γιὰ νὰ δείξει τὸ μέλλον»⁵. Γι' αὐτὸ ὁ Moltmann μὲ τὸ ἔργο του: Τὸ πείραμα τῆς ἐλπίδας⁶ καὶ τὴν τριλογία του: Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος⁷, ὁ Ἐσταυρωμένος Θεὸς⁸ καὶ ἡ Θεολογία τῆς Ἐλπίδας (1964), ὑποστηρίζει δυναμικὰ τὴν «μελλοντικὴ ἐσχατολογία», καὶ προβάλλει τὴν ἱεραποστολή ὡς καθήκον ὅλων τῶν χριστιανῶν καὶ ὄχι μόνον τῶν ἡγετῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐρμηνεύει τὸ γεγονός τοῦ Χριστοῦ ὄχι ὡς ἐκπλήρωση, ἀλλὰ ἐπιβεβαίωση τῆς ἐπαγγελίας πού ἀνοίγεται μπροστὰ σ' ἕνα παγκόσμιο καὶ ριζοσπαστικὸ μέλλον ἀνάστασης καὶ ζωῆς.

Ἀπαντώντας ὁ Moltmann στοὺς ἐπικριτὲς τῆς «μελλοντικῆς ἐσχατολογίας» τόνισε ιδιαίτερα ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐλπίδα εἶναι διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς φτώχειας, τῆς ἀδικίας, τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, ἀποφασισμένη νὰ σηκώσει τὸ σταυρὸ τῆς πραγματικότητας.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Moltmann συνέδεσε ἄμεσα τὴν θεολογία τῆς ἐλπίδας μὲ τὴ θεολογία τοῦ σταυροῦ⁹. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπίδραση τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας

3. MOLTSMANN J., *Theologie der Hoffnung*, σ. 119.

4. Ὁπ.π., σ. 175.

5. MOLTSMANN J., ὁπ.π., σ. 303.

6. MOLTSMANN J., *Das Experiment Hoffnung*, 1974.

7. MOLTSMANN J., *Kirche in der Kraft des Geistes*, 1975.

8. MOLTSMANN J., *Der gekreuzigte Gott*, 1972.

9. Βλ. MOLTSMANN J., Ὁ Ἐσταυρωμένος Θεός, (*Der gekrenzigte Gott*), 1972.

στών Moltmann, ὁ ὁποῖος ἐμβαθύνοντας στὴ χριστιανικὴ ἐλπίδα, ὑποστηρίζει ὅτι θεμελιώνεται μὲν στὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἀναφέρεται μὲ ἄμεσο τρόπο στὸν σταυρό. Γι' αὐτό, κατὰ τὸν Moltmann, ὁ ἐσταυρωμένος Θεὸς προσδίδει βάρη καὶ ριζοσπαστικότητα στὴν ἐλπίδα, εἰσάγοντας τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου πάθους στὴ μεσσιανικὴ δράση. Ἐπιτρέπεται τὸ πάθος τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ ἐμβαθύνει τὴ συμμετοχὴ τοῦ Θεοῦ στὸ πάθος τοῦ κόσμου.

Ὅμως, κατὰ τὴν ἄποψή μου, τὸ σημεῖο ὅπου ὁ Moltmann συναντᾶται μὲ τὴν Ὁρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ παράδοση εἶναι στὴν ἀνάλυση τῶν καινοδιαθηκικῶν ὄρων τῆς «παράδοσης» καὶ τῆς «ἐγκατάλειψης» τοῦ Χριστοῦ στὸν σταυρό. Ὁ μονοθεϊσμός, κατὰ τὸν Moltmann, δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἐρμηνευτικὸ κλειδί τοῦ σταυροῦ. Ὁ σταυρὸς πρέπει νὰ κατανοηθεῖ μὲ τριαδολογικοὺς ὄρους. Στὸ γεγονός τοῦ σταυροῦ τὰ θεῖα πρόσωπα συναντιῶνται μέσα ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία τους σχέση, ἐνῶ παράλληλα στὸ γεγονός τοῦ σταυροῦ συντελεῖται ἡ «ἱστορία τοῦ Θεοῦ». Στὸν σταυρὸ ὁ Πατέρας καὶ ὁ Υἱὸς παραδίδονται ὁ ἓνας στὸν ἄλλον τόσο, ὅσο ἀπομακρύνονται καὶ ἀποχωρίζονται μὲ τὸν βαθύτερο τρόπο στὴν ἐγκατάλειψη. Ὁ Πατέρας ὡς ἐκεῖνος ποὺ ἐγκαταλείπει τὸν Υἱὸ στὸ πάθος καὶ στὸν θάνατο καὶ ὁ Υἱὸς ὡς ἐκεῖνος ποὺ ἐγκαταλείπεται. Ὅμως, ταυτόχρονα, εἶναι ἐνωμένοι μὲ τὸν στενότερο τρόπο τῆς παράδοσης. Ὁ Πατέρας ὡς ἐκεῖνος ποὺ παραδίδει τὸν Υἱὸ στὴν ἀγωνία τῆς ἐγκατάλειψης καὶ ὑποφέρει γι' αὐτό, καὶ ὁ Υἱὸς ὡς ἐκεῖνος ποὺ παραδίδεται καὶ ποὺ ἐκούσια παραδίδει τὸν ἑαυτό του στὴν ἀγωνία καὶ στὸν θάνατο. Αὐτὸ ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ συμβάν μεταξὺ Πατέρα καὶ Υἱοῦ στὸν σταυρὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα, ποὺ δικαιοῦναι, φανερῶναι τὸ μέλλον καὶ δίνει ζωὴ. Τὸ ὑποκείμενο αὐτῆς τῆς «ἱστορίας τοῦ Θεοῦ», τονίζει ὁ Moltmann, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἀπαθὴς ἢ οὐδέτερος Θεὸς τῆς ἐλληνικῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ ὁ Θεὸς νοούμενος ὡς ἡ ἐνόητα ἐκείνης τῆς διαλεκτικῆς καὶ πλούσιας σὲ ἔνταση ἱστορίας ποὺ βιώθηκε ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἀπὸ τὸν Υἱὸ καὶ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα στὸν σταυρὸ τοῦ Γολγοθᾶ.

Αὐτὴ ἡ «ἱστορία τοῦ Θεοῦ», ποὺ συντελεῖται στὸν σταυρὸ, προβάλλεται ὡς «ἱστορία τῆς ἱστορίας», δηλαδὴ ὡς ὑπερβατικὴ ἱστορία, ποὺ ἐμπερικλείει μέσα τῆς τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐρμηνεύει καὶ τὴ σώζει. Ἡ «ἱστορία τοῦ Θεοῦ», ὅπως παρουσιάζεται, χειροπιαστὴ κατὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰησοῦ στὸν Γολγοθᾶ, περιέχει ὅλο τὸ βάθος καὶ τὴς ἀβύσσους τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας καὶ μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ὡς ἱστορία τῆς ἱστορίας. Κάθε ἀνθρώπινη ἱστορία, ἐφ' ὅσον εἶναι σηματομενὴ ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ καὶ τὸν θάνατο, ξεπερνιέται σὲ αὐτὴν τὴν «ἱστορία τοῦ Θεοῦ», δηλαδὴ στὴν Τριάδα, καὶ ὀλοκληρῶνεται στὸ μέλλον τῆς «ἱστορίας τοῦ Θεοῦ». Δὲν ὑπάρχει κανένα πάθος ποὺ σὲ αὐτὴν τὴν ἱστορία τοῦ Θεοῦ νὰ μὴν εἶναι πάθος τοῦ Θεοῦ, ὅπως δὲν ὑπάρχει κανένας θάνατος ποὺ νὰ μὴν γίνεταί θάνατος τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία τοῦ Γολγοθᾶ. Γι' αὐτὸ δὲν θὰ ὑπάρχουν οὔτε ζωὴ, οὔτε εὐτυχία καὶ

χαρά πού δὲν θὰ ὀλοκληρωθοῦν, μέσῳ τῆς ἱστορίας του, στὴν αἰώνια ἱστορία, στὴν ἀτελεύτητη χαρά τοῦ Θεοῦ.

Ὁ σταυρὸς ἐδῶ ἐρμηνεύεται ὡς «συμβάν τοῦ Θεοῦ», ὡς ἱστορία τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ συνέπεια ὡς «ἱστορία τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου», διὰ τῆς ὁποίας ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία εἶναι ἐν τῷ Θεῷ, ὄχι κατὰ τρόπο ἐγγελιανό, ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ χριστιανικό, ἡ ἱστορία ἐν τῷ Θεῷ. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου –πού εἶναι ἱστορία ἐλπίδας καὶ πάθους– διασώζεται στὴν «ἱστορία τοῦ Θεοῦ», πού συντελεῖται στὸν σταυρό. Ἡ θεολογία τοῦ σταυροῦ, στὴν ἐκδοχὴ τοῦ Moltmann, πασχίζει νὰ στοχαστεῖ τὸν σταυρὸ μὲ τέτοιον τρόπο, πού ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πάθους νὰ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο στοχασμοῦ ἐν Θεῷ. Ἡ θεολογία τοῦ σταυροῦ γίνεται λοιπὸν τριαδικὴ θεολογία τοῦ σταυροῦ. Στὴ συστηματικὴ προσπάθειά του νὰ εἰσαγάγει τὸ πάθος στὸν Θεὸ καὶ νὰ ἀναγνώσει ἔτσι τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πάθους στὴν «ἱστορία τοῦ Θεοῦ», ὁ Moltmann ἐγκαινιάζει μίαν ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ θεολογία, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, καὶ τὴν ἀπαθῆ θεολογία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τὴν παθητικὴ θεολογία τῆς νεότερης ἐβραϊκῆς σκέψης, ἀπὸ τὴν ἄλλη¹⁰.

Ἡ προφητεία, κατὰ τὸν Moltmann, δὲν εἶναι στὴν οὐσία τῆς πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ βλέμμα στραμμένο στὸ παρὸν πάθος τοῦ Θεοῦ, στὴν ὀδύνη του γιὰ τὴν ἀπιστία τοῦ Ἰσραήλ, στὴ μέριμνά του γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ δόξα του στὸν κόσμο. Εἶναι ἓνα πάθος πού ἐδράζεται στὴν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ καὶ συμπίπτει μὲ τὸ βαθύτατο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο. Ἐτσι ὁ Moltmann συνδέει ἄμεσα τὴν «θεολογία τῆς ἐλπίδας» μὲ τὴν «θεολογία τοῦ σταυροῦ», ὁπότε τὴν ἐβραϊκὴ παθητικὴ θεολογία τὴ μεταβάλλει σὲ μιὰ τριαδικὴ θεολογία τοῦ σταυροῦ καὶ σὲ μιὰ ἐν Πνεύματι οἰκουμενικὴ ἀνθρωπολογία τῆς συμπάθειας, ὁπότε ἔτσι συναντιέται μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ παράδοση.

3. J. Moltmann καὶ «πολιτικὴ θεολογία»

Μετὰ τὸν κύκλο τῆς «Θεολογίας τῆς Ἐλπίδας» (1964-1975) ὁ J. Moltmann προσχώρησε στὸ πρόγραμμα τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας», τὸ 1968, μὲ ἓνα θεολογικὸ πρόγραμμα συστηματικῆς θεολογίας, μὲ μιὰ σειρὰ Συστηματικῶν συμβολῶν στὴν θεολογία: *Systematische Beiträge zur Theologie*, ἀπὸ τὸ 1980¹¹.

10. MOLTSMANN J., *Der gekreuzigte Gott*, σ. 233. Πρβλ. GIBELLINI R., *Ἡ θεολογία τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα*, μετάφραση Παν. Ἀρ. Ὑφαντῆ, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 2002, σσ. 364-365.

11. Βλ. MOLTSMANN J., *Trinität und Reich Gottes. Zur Gotteslehre*, Μόναχο 1980. *Gott in der Schöp-*

Ἵς γνωστό, τὸ πρῶτο μισὸ τῆς δεκαετίας τοῦ '60 χαρακτηρίζεται στὸν χῶρο τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας ἀπὸ τὴν ἐκκλησιολογικὴ θεματικὴ πού συζητήθηκε στὴ Β΄ Βατικάνεια Σύνοδο (1962-1965), ἐνῶ στὸν χῶρο τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας κυριαρχεῖ ἡ «Θεολογία τῆς Ἐλπίδας» τοῦ J. Moltmann. Στὸ δεύτερο μισὸ τῆς δεκαετίας τοῦ '60, τόσο στὸν καθολικὸ ὅσο καὶ στὸν προτεσταντικὸ χῶρο, περνᾶμε στὴν πολιτικὴ καμπὴ τῆς θεολογίας μὲ τὴ δημιουργία τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας» στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο (1968-1972). Πρόκειται γιὰ τὴν περίοδο πού στὸν Ὁρθόδοξο ἑλλαδικὸ χῶρο ἀδρανεῖ ἡ θεολογικὴ δραστηριότητα λόγω τῆς ἑπταετίας τῆς δικτατορίας.

Μὲ τὴν προσχώρησή του τὸ 1968, στὸ πρόγραμμα τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας», ὁ Moltmann δίνει μιὰ συγκεκριμένη διάσταση στὴ χριστιανικὴ ἐλπίδα. Σὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ ἡ «Θεολογία τῆς Ἐλπίδας» ὑλοποιεῖ τὶς ἐνέργειες τῆς ἐλπίδας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ θεολογία τοῦ σταυροῦ συμπεριλαμβάνει στὶς ἐνέργειες τῆς ἐλπίδας τὶς ἐνέργειες τῆς ἀντίστασης καὶ τῆς ἀπελευθέρωσης. Οἱ ἐνέργειες τῆς ἐλπίδας τὴν καθιστοῦν ἱκανὴ καὶ ἀποφασιστικὴ στὴν ὑπομονὴ καὶ τὴν ἐγκαρτέρηση, ὅποτε ἔχουμε τὴν «μακροχρόνια ἐλπίδα». Ὡστόσο ἡ στρατηγικὴ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐλπίδας μᾶς δίνει τὸ «πείραμα τῆς ἐλπίδας», δηλ. τὸ ἐπιτακτικὸ χρέος τῆς χριστιανικῆς κοινότητας ὡς «μεσσιανικῆς κοινότητας» καὶ ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ ἀπελευθερωμένου κόσμου. Ἐπομένως, κατὰ τὸν J. Moltmann, ἡ χριστιανικὴ ἐλπίδα εἶναι δημιουργικὴ ἐλπίδα: «Ἐμεῖς, τονίζει ὁ Γερμανὸς θεολόγος, δὲν εἴμαστε μόνο οἱ ἐρμηνευτὲς τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ καὶ συνδημιουργοὶ του, ἡ ἐλπιδοφόρα δύναμη τοῦ ὀπίου, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἐκπλήρωσή του, εἶναι ὁ Θεός»¹².

Πέραν ἀπὸ τὴν τριαδολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐλπίδας τῆς ἀναστάσεως, ὁ J. Moltmann συναντᾶται μὲ τὴν Ὁρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ παράδοση καὶ σὲ ἓνα ἄλλο κεφαλαιώδους θεολογικῆς σημασίας θέμα, τὴν ἐκκλησιολογία. Ὁ Moltmann ξεκινᾷ τὴν θεολογία τῆς ἐλπίδας μὲ ἀφετηρία τὸ Πάσχα, ἐπιστρέφει ὡς εὐαγγελικὸς στὴ θεωρία τοῦ σταυροῦ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς καὶ ἀπὸ ἐκεῖ προχωρᾷ πάλι πρὸς τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὴν Πεντηκοστή. Ἔτσι, ἡ θεολογία τῆς ἐλπίδας ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐσχατολογικὴ χριστολογία πρὸς μιὰ χριστολογικὴ ἐσχατολογία καὶ φθάνει στὴ μεσσιανικὴ ἐκκλησιολογία, τονίζοντας ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.

fung Ökologische Schöpfungslehre, Μόναχο 1985. *Der Weg Jesu Christi. Christologie in messianischen Dimensionen*, Μόναχο 1989. *Der Geist des Lebens. Eine ganzheitliche Pneumatologie*, Μόναχο 1991.

12. MOLTSMANN J., "Argumente für eine eschatologische Theologie", στὸ *Umkehr zur Zukunft*, σ. 164.

Ἡ ἐκκλησιολογία, κατὰ τὸν Moltmann, πρέπει νὰ ἀναπτύσσεται μὲ ἀφετηρία τὴ χριστολογία. Ἀντίθετα, στὸν Προτεσταντισμὸ ἡ τάση εἶναι νὰ διαλύεται ἡ ἐκκλησιολογία στὴ χριστολογία (Χριστομονισμός), ἐνῶ στὸν Ρωμαιοκαθολικισμὸ διαλύεται ἡ Χριστολογία στὴν ἀπόλυτη ἐκκλησιολογία (Παπισμός). Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, τονίζει ὁ Moltmann, ζεῖ στὸν ὀρίζοντα τῆς βασιλείας, γιατί ζεῖ μὲ τὴν παρουσία καὶ τὴ δύναμη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ συνεχίζει ὁ Γερμανὸς θεολόγος μὲ μία ἐκκλησιολογία ποῦ συναντᾶται μὲ τὴν Ὁρθόδοξη: «Ἡ Ἐκκλησία κατανοεῖται ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς μεσσιανικὸς λόγος γιὰ τὴ Βασιλεία ποῦ ἔρχεται, ἐφ' ὅσον ἀκούει τὴ γλώσσα τῆς μεσσιανικῆς ἐποχῆς καὶ γιορτάζει τὰ σημεῖα τῆς ἀφετηρίας καὶ τῆς ἐλπίδας στὸ βάπτισμα καὶ στὸ δεῖπνο τοῦ Κυρίου, ἀντίστοιχα. Στὴ μεσσιανικὴ γιορτὴ ἡ Ἐκκλησία ἀποκτᾶ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας της καὶ τῆς ἀποστολῆς της. Ἡ Ἐκκλησία δοκιμάζεται ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς μεσσιανικὴ κοινότητα στὴν ὑπηρεσία τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμo»¹³.

Ὁ Moltmann δίνει ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸν μεσσιανικὸ χαρακτήρα τῆς θεολογίας τῆς ἐλπίδας, γι' αὐτὸ στὴ μελέτη του «*Ἰουδαϊκὸς καὶ Χριστιανικὸς μεσσιανισμός*»¹⁴, παρουσιάζει τὴν ἀντιπαράθεση Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ στὸ θέμα τῆς μεσσιανικότητας τοῦ Χριστοῦ. Μεσσιανισμὸς χωρὶς Χριστολογία εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, Μεσσιανικὴ Χριστολογία εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Γερμανὸς θεολόγος: «Ἡ Ἐκκλησία, ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ χριστιανικότητα κατανοοῦν τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ἀποστολὴ τους στὴν ἱστορία μὲ τρόπο μεσσιανικό. Ἡ ζωὴ τους, συνεπῶς, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πρόληψη, ἀπὸ τὴν ἀντίσταση, ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση καὶ ἀπὸ τὴν ἀντιπροσώπευση. [...] Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος δὲν εἶναι ἀκόμη Βασιλεία, ἀλλὰ εἶναι ἡ πρόληψή της στὴν ἱστορία. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ καινὴ κτίσις ἀλλὰ ἡ δράση τοῦ Πνεύματος τῆς καινῆς κτίσις. Ἡ χριστιανικότητα δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ νέα ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ της στὴν ἀντίσταση ἐνάντια σὲ ὅποιονδήποτε θανάσιμο ἀποκλεισμό, στὴν ἀφιέρωση καὶ στὴν ἀντιπροσώπευση».

Ἔτσι, μέσα ἀπὸ τὴν θετικὴ ἀποστολὴ τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας» ποῦ εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς δημόσιας καὶ κοινωνικῆς διάστασης τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος, ἡ ὁποία ἐπιδιώκει νὰ καταστήσει τὸν χριστιανικὸ λόγον κοινωνικὰ τελεσφόρον, ὁ J. Moltmann μπαίνει δυναμικὰ μὲ τὸ ἔργο του: «Ἐπαρξιστικὴ ἱστορία καὶ ἱστορία

13. MOLTSMANN J., *Kirche in der Kraft des Geistes*, Μόναχο 1975, σ. 316. Πρβλ. R. Gibellini, ὅπ.π., σ. 367.

14. MOLTSMANN J., *Jüdischer und Christlicher Messianismus*, 1974, σ. 220.

του κόσμου. Πρὸς μία πολιτική ἐρμηνευτική τοῦ Εὐαγγελίου»¹⁵. Μὲ τὴ μελέτη του αὐτὴ ὁ Moltmann ὑποστηρίζει τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ περάσματος ἀπὸ τὸν στενὸ ὀρίζοντα τῆς ὑπαρξιστικῆς ἱστορίας, σπὸν ἀνοιχτὸ ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. Ἐνῶ γιὰ τὴν ὑπαρξιστικὴ θεολογία ὁ ἐρμηνευτικὸς ὀρίζοντας ἦταν τὸ μέλλον, στὸ σύγχρονο ἱστορικὸ πλαίσιο ἡ χριστιανικὴ θεολογία πρέπει νὰ ἀφομοιώσει ὡς ἐρμηνευτικὸ ὀρίζοντα ὄχι μόνον τὴν ἱστορία τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορία τοῦ κόσμου: «Αὐτὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ, ὑποστηρίζει ὁ Moltmann, μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ πολιτικὴ ἐρμηνευτικὴ, γιὰτὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν πολιτικὴ ὡς τὸν εὐρὺ ὀρίζοντα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου»¹⁶. Συνεπῶς, κατὰ τὸν Moltmann, «οἱ ρίζες τῆς πολιτικῆς θεολογίας βυθίζονται στὴν θεολογία τῆς ἐλπίδας»¹⁷.

Ὁ Moltmann ἔκανε ἓνα βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση νὰ δημιουργήσει ἓνα πρόγραμμα τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας» προτείνοντας μία εὐσύνοπτη σύνθεση τῆς ἱστορίας τῆς θεολογίας σὲ τρία στάδια, σὲ μιὰ διάλεξή του στὴν Ἀμερικὴ μὲ θέμα: *Ἐλπίδα καὶ ἱστορία*¹⁸:

α) Μιὰ πρώτη μορφή χριστιανικῆς θεολογίας συνένωσε τὴ βιβλικὴ παράδοση μὲ τὴν κοσμολογικὴ μεταφορά: ὁ Θεὸς παρουσιάστηκε ὡς τὸ θεμέλιο καὶ ὡς ὁ κύριος τοῦ κόσμου.

β) Ὅταν ὁ κριτικὸς ὀρθολογισμὸς κατεδάφισε τὶς κοσμολογικὲς ἀποδείξεις σχετικὰ μὲ τὸν Θεό, τότε ἡ θεολογία ἀπὸ κοσμολογικὴ ἔγινε ἀνθρωπολογικὴ. Αὐτὴ συνέξυξε μὲ τὴ βιβλικὴ παράδοση τὴ σύγχρονη ἀνθρωπολογία καὶ προτάθηκε ὡς θεολογικὸς φωτισμὸς τῆς ὑπαρξῆς: ὁ Θεὸς παρουσιάστηκε ὡς τὸ ὑπερβατικὸ θεμέλιο τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι σπὸν τὸν κόσμο.

γ) Μὲ τὴν παρακμὴ τῆς περσοναλιστικῆς εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου προωθεῖται ἓνας νέος τύπος χριστιανικῆς θεολογίας: μιὰ ἐσχατολογικὴ θεολογία πού ἐπεξεργάζεται ἓνα πρόγραμμα πολιτικῆς θεολογίας, ὅπου ὁ Θεὸς παρουσιάζεται ὡς ὁ Θεὸς τῆς ἐλπίδας. «Ὡς ἐσχατολογία, τονίζει ὁ Moltmann, ἐννοεῖται ἐδῶ ἡ διδασκαλία τῆς ἐλπίδας, ἡ διδασκαλία αὐτοῦ σπὸ ὁποῖο μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐλπίζει, καὶ ταυτόχρονα ἡ διδασκαλία τῆς πρακτικῆς τῆς ἐλπίδας πού εἰσάγει τὸ προσδοκώμενο μέλλον ἐν μέσῳ τῶν συμφορῶν τοῦ παρόντος. Ἡ θεολογία ὡς ἐσχατολογία ἀπο-

15. Βλ. MOLTSMANN J., *Existenzgeschichte und Weltgeschichte. Auf den Wege zu einer politischen Hermeneutik des Evangeliums*, σπὸ *Perspektiven der Theologie*, Μάϊντς-Μόναχο 1968, σσ. 128-146.

16. MOLTSMANN J., *Existenzgeschichte*, σ. 139.

17. MOLTSMANN J., “Politische Theologie”, σπὸ *Politische Theologie-Politische Ethik*, Μόναχο-Μάϊντς 1984, σ. 155.

18. MOLTSMANN J., “Hope and History”, σπὸ *Religion Revolution and the Future*, Νέα Ὑόρκη 1969, σσ. 200-220. Πρβλ. R. Gibellini, ὄπ.π., σ. 375.

βλέπει στο να προβάλλει τὸν παγκόσμιο ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος στὸν ὁποῖο ἡ θεολογία θὰ ὀφείλε νὰ καταστῆ ἐμφαντική γιὰ τὸν ἑαυτό της καὶ ὑπολογίσιμη γιὰ τὸν κόσμο»¹⁹.

Τὸ πρόγραμμα τῆς πολιτικῆς θεολογίας ποὺ πρότεινε ὁ J. Moltmann ἦταν ἡ βάση πάνω στὴν ὁποία στηρίχθηκαν ὁ J. B. Metz καὶ D. Solle γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα διομολογιακὸ θεολογικὸ κίνημα. Ὅμως, προκάλεσε διαμάχη σὲ δύο φάσεις: 1967-1968 καὶ 1969-1977.

Μετὰ τὴ διαμάχη ὁ J. Moltmann ἀναλαμβάνει τὴν υπεράσπιση τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας» τονίζοντας ὅτι «ἡ ἐπικίνδυνη ἀνάμνηση τοῦ ἐσταυρωμένου Θεοῦ ἀναγκάζει τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀναπτύξουν μία κριτικὴ πολιτικὴ θεολογία: ἀπέναντι στοῦ κράτους, στὴν κοινωνία καὶ, βέβαια στὴν Ἐκκλησία»²⁰. Γιὰ νὰ ὑποστηρίξει στὴ συνέχεια, ὀλοκληρώνοντας τὴν υπεράσπιση τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας»: «Μιὰ χριστιανικὴ «Πολιτικὴ Θεολογία» θέλει νὰ ὀδηγήσει τοὺς χριστιανοὺς, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι χριστιανοί, ἐκεῖ ὅπου τοὺς προσμένει ὁ Ἐσταυρωμένος. Ἐν μέσῳ ἐκείνων ποὺ πάσχουν καὶ τῶν καταδικασμένων ὁ Χριστὸς ἀναμένει τοὺς δικούς του νὰ παρουσιαστοῦν»²¹.

Κατὰ τὸν Moltmann, τὸ ἰδιάζον στοιχεῖο τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ὁ σταυρὸς, ὅπου ὑπάγονται ἡ τριαδικότητα καὶ ἡ ἐσχατολογία. Ὅμως «ἡ Θεολογία τῆς Ἐλπίδας» βλέπει στοῦ σταυροῦ τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας τῆς θείας Οἰκονομίας ποὺ εἶναι ἔργο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ ἡ Χριστολογία, ἡ Ἐκκλησιολογία, ἡ Σωτηριολογία καὶ ἡ Ἐσχατολογία, κατὰ τὸν Moltmann, ἔχουν Τριαδολογικὸ ὑπόβαθρο, στοῦ σημεῖο αὐτὸ καὶ πάλι συναντιέται μὲ τὴν Ὁρθόδοξη παράδοση.

Συμπεράσματα

Μετὰ ἀπὸ ὅσα ἀναφέραμε μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὰ παρακάτω συμπεράσματα:

1. Μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς πτυχὲς τῆς θεολογίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴ Δύση ἦταν ἡ ἔμφαση στὸν ἐσχατολογικὸ χαρακτῆρα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα πρῶτα ὁ J. Weiss καὶ ἔπειτα ὁ Al. Schweitzer μὲ τὴν

19. MOLTSMANN J., "Hope and History", ὀπ.π., σ. 220.

20. MOLTSMANN J., "Politische Theologie" στοῦ *Umkehr zur Zukunft*, σσ. 168-187.

21. MOLTSMANN J., «*Theologische Kritik der politischen Religion*», στοῦ *Kirche im Prozess der Aufklärung*, σσ. 11-51. Βλ. τὴν ἐπανεξέταση τοῦ ζητήματος στοῦ MOLTSMANN J., *Trinität und Reich Gottes* (1980), σσ. 207-217, καὶ τοῦ ἰδίου, *Politische Theologie-Politische Ethik* (1984), σσ. 34-101.

ἔρευνα τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἀντικατέστησαν τὸν ἠθικὸ Ἰησοῦ, ὡς ἐκφραστὴ τοῦ μηνύματος τῆς ἀγάπης τῆς φιλελεύθερης θεολογίας, μὲ τὸν ἐσχατολογικὸ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος κήρυξε τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς κατάσταση μελλοντικὴ καὶ ὑπερκόσμια.

2. Ὁ J. Moltmann εἶναι ὁ μεγαλύτερος θεολόγος τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Παρουσιάζει μιὰ νέα θεώρηση τῆς ἐσχατολογικῆς θεολογίας, ὡς ἱστορικῆς ἐσχατολογίας, ὡς διδασκαλίας τῆς ἐλπίδας καὶ τῆς πρακτικῆς τῆς ἐλπίδας. Ἡ ἐσχατολογικὴ χριστολογία τοῦ Moltmann ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἐμπειρία τῶν ἐπαγγελιῶν, προσδοκιῶν καὶ ἐλπίδων. Ἡ ἐπαγγελία, κατὰ τὸν Moltmann, ἀποκτᾷ ἐσχατολογικὸ χαρακτῆρα ὅταν ἔχει παγκόσμια προοπτικὴ. Ἡ χριστιανικὴ ἐλπίδα εἶναι διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς φτώχειας, τῆς ἀδικίας, τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, ἀποφασισμένη νὰ σηκώσει τὸν σταυρὸ τῆς πραγματικότητας. Ἔτσι, ὁ Moltmann συνέδεσε τὴν «θεολογία τῆς ἐλπίδας» μὲ τὴν «θεολογία τοῦ σταυροῦ».
3. Ὁ J. Moltmann μετὰ τὸν κύκλο τῆς «Θεολογίας τῆς Ἐλπίδας» προσχώρησε στὸ πρόγραμμα τῆς «Πολιτικῆς Θεολογίας». Ἡ προοπτικὴ τῆς θεολογίας τῆς ἐλπίδας δίνει μιὰ συγκεκριμένη διάσταση στὴ χριστιανικὴ ἐλπίδα, ὑλοποιώντας τις ἐνέργειες τῆς ἐλπίδας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ θεολογία τοῦ σταυροῦ συμπεριλαμβάνει στὶς ἐνέργειες τῆς ἐλπίδας τις ἐνέργειες τῆς ἀντίστασης καὶ τῆς ἀπελευθέρωσης. Οἱ ἐνέργειες τῆς ἐλπίδας τὴν καθιστοῦν ἱκανὴ καὶ ἀποφασιστικὴ στὴν ὑπομονὴ καὶ τὴν ἐγκαρτέρηση, ὅποτε ἔχουμε τὴν μακροχρόνια ἐλπίδα. Ἡ στρατηγικὴ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐλπίδας μᾶς δίνει τὸ πείραμα τῆς ἐλπίδας, δηλ. τὸ ἐπιτακτικὸ χρέος τῆς χριστιανικῆς κοινότητας ὡς μεσσιανικῆς κοινότητας καὶ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ ἀπελευθερωμένου κόσμου.